

Fenomenul fascist în viziunea teoreticienilor marxiști

[The Fascist Phenomenon Viewed by Marxist Theorists]

Sabin DRĂGULIN

Abstract. *The author of this historiographical study aims to present some of the most interesting Marxist authors' theses that have analysed the Fascism in the interwar period. The goal of this research is to offer, through these visions a better understanding over those theses following the need to identify the nature of the ideological struggle between the Communism and the Fascism.*

Keywords: : *Fascism, First World War, crisis, proletariat, middle class.*

Introducere

Apariția mișcării fasciste în Italia în anii imediat următori încheierii Primului Război mondial a suscitată la nivelul gândirii politice discuții aprinse cu caracter teoretic. Foarte interesant este că abordările teoretice au avut un puternic caracter ideologic, fie că veneau de la dreapta sau de la stânga politică.

Pe parcursul acestui articol intenționează să prezint prin intermediul metodei descriptive unele dintre cele mai importante teorii care au prezentat și analizat fascismul.

Primele reacții au provenit de la teoreticienii marxiști deoarece, Revoluția din Octombrie 1917 și câștigarea puterii politice de către bolșevici în Rusia țaristă a permis, pentru prima dată în istoria umanității, apariția unei puteri politice care se revendica de la conceptele de

dictatură de clasă și de dictatură a proletariatului.

În plan ideologic, apariția fascismului a poziționat cele două mișcări politice pe poziții antagoniste. De aceea, primii teoreticieni care au atacat mișcarea și ideologia fascistă au fost cei situați la stânga politică. Acuzațiile acestora, îndreptate împotriva fascismului se refereau cu precădere la funcția politică a acestuia, care era aceea a menține exploatarea de clasă a burgheziei în dauna proletariatului.

Interesant este că, criticile adreseate acestui model ideologic porneau de la analiza regimului social promovat de burghezie. Astfel, în complexul de analize expuse de-a lungul timpului, autorii au pus accentul pe dezvăluirea lipsurilor, greșelilor, defectelor etc., a „regimului burghez”.

Abordări teoretice

Maurice Herbert Dobb a fost unul dintre cei mai importanți economiști marxiști britanici din prima jumătate a secolului XX. Din punctul său de vedere, apariția fascismului reprezintă rezultatul dezintegrării așa numitei clasei mijlocii, determinată de criza economică, cauzată de disfuncționalitățile sistemului capitalist.

Pentru Dobb, funcția fascismului este dublă: aceea de a distruge, și, dezintegra organizațiile independente ale clasei proletare, pentru a avantaja interesele clasei mijlocii. Obiectivul acestei politici era ca, prin întărirea categoriilor burgheze, împreună cu organizarea națiunii din punct de vedere spiritual și militar, să se poată realiza un proiect avantajos de expansiune teritorială¹.

În conformitate cu această logică, capitalismul a evoluat spre o formă superioară, imperialismul. Pentru a susține această politică, regimul capitalist a produs elemente ideologice care să garanteze o susținere de masă pentru politica imperialistă².

Gheorghe Dimitrov, care a fost unul dintre cei mai importanți lideri ai Internaționalei comuniste, considera că fascismul nu există doar în țările unde au cucerit puterea politică, dar și în acelea unde deținea o largă bază de masă; „cu fascismul la putere se deschide dictatura teroristă a elementelor celor mai reacționare, mai șoviniste, mai imperialiste ale capitalului financiar”. Făcând o comparație între nazism și fascism, Dimitrov considera că, acesta din urmă este

mai reacționar deoarece fascismul nu este o putere situată deasupra claselor, cum nu este nici puterea micii burghezii asupra capitalului financiar. Fascismul este puterea aceluiași capital financiar, este organizatorul teroarei împotriva clasei muncitoare și a acelei părți revoluționare țărănești precum și a intelectualilor³.

Lev Troțki, unul dintre liderii bolșevici care împreună cu Vladimir Ilici Lenin au reușit să impună „puterea sovietelor” în vechiul imperiu țarist, considera că: burghezia „pentru a rămâne la putere avea nevoie de fascism, cu toate că nu iubește metodele plebeie ale acestuia”⁴.

În concepția lui Trotsky, fascismul nu era altceva decât dictatura capitalului monopolist, iar mica burghezie îi era asociată. Ideologul marxist atacă vehement clasa medie, identificată a fi mica burghezie, deoarece era alcătuită din țărani sărăciți, mici comercianți și meșteșugari, care se lăsau tentați cu ușurință de promisiunile făcute de fasciști, care promovau idei de solidaritate socială, înrolându-se activ în rândul acestora⁵.

Într-un alt articol, tonul este mult mai dur, membrii mișcării fasciste fiind considerați a fi parte a maselor micii burghezii înfuriate, bande declasate, proletari sărăciți și demoralizați, în fine toate acele categorii sociale pe care capitalismul financiar îi împinge la disperare⁶.

Palmiro Togliatti, membru de prim rang al elitei comuniste italiene, participând în anul 1926 la cel de al IV-lea Congres al Internaționalei Comuniste, analizând regimul fascist,

considera că aceste „este un inel în lanțul de acțiuni ofensive conduse de burghezie pentru a distruge orice posibilitate și orice speranță de renaștere proletară”⁷. Pentru Togliatti, micul burghez nu este niciodată ceea ce crede că este, ideologia sa fiind mai mult sau mai puțin instrumentul altei clase care îl domină⁸.

Doi ani mai târziu, în 1928, Internaționala Comunistă a realizat inventarul falimentului societății libere. Epoca imperialismului, înăsprirea luptei de clasă, izbucnirea războaielor civile după încheierea Primului Război mondial considerat „imperialist” au produs falimentul regimului parlamentar burghez. Acest proces de reacție burgheză imperialistă, în anumite condiții istorice, ia forma fascismului. Aceste condiții istorice sunt: instabilitatea raportului capitalist, existența a numeroase elemente declasate, sărăcirea unui strat larg din rândul micii burghezii rurale, continua amenințare de acțiuni de masă din partea proletariatului. Pentru a garanta o mai mare stabilitate, fermitate și continuitate, burghezia este tot mai atrasă de modelul fascist. Rolul principal al fascismului este de a distruge straturile comuniste ale proletariatului și a liderilor săi⁹.

Paul A. Baran și Paul M. Sweezy puneau la îndoială fundamentele societății burgheze. Aceștia considerau că regimurile democratice sunt conduse de oligarhii financiare care preferă în general sistemele democratice, deoarece principiul alegerilor și al consultărilor populare nu face decât să-i consolideze poziția evitând

astfel excesele provocate de o dictatură personală sau militară. Într-un astfel de regim, raporturile cu mișcarea de opoziție sunt mult mai subtile, eficiente, însă, la nevoie, ar putea să apeleze la un regim autoritar¹⁰.

A. Thalheimer a încercat să răspundă la întrebarea: De ce în anumite țări ca Polonia, Italia, Bulgaria sau Spania au apărut forme ale fascismului, în schimb în alte țări ca S.U.A, Franța, Anglia acest fapt nu s-a realizat? Răspunsul acestuia a fost că : forma fascistă a statului nu s-a realizat în aceste țări, deoarece a reușit să-și impună dominația la un nivel atât de ridicat încât a determinat „crearea unei noi garanții politice” pentru a-și asigura dominația. În situații critice, această tendință ar putea să conducă la forme de dictatură deschisă a capitalului, care nu este obligatoriu să fie similar cu fascismul. Acceptarea formei fasciste se datorează unui sentiment de nesiguranță pe fondul unei amenințări cu o iminentă revoluție militară. După ce burghezia a consumat toate formele sale de apărare apelează la acest tip de alternativă pentru a-și menține dominația socială¹¹.

O. Bauer consideră că în țări ca Polonia sau Iugoslavia nu se poate afirma că au existat guverne fasciste, acestea fiind regimuri contrarevoluționare care au imitat fascismul. În concepția sa, erau două cauze care au provocat apariția fascismului : războiul și crizele economice. Războiul a dezrădăcinat o mare a populației care la momentul reînțoarcerii acasă s-au găsit în imposibilitatea de

a se reintegra. Aceștia au fost orientați în sens ideologic, militar, antidemocratic și naționalist. Crizele economice au redus la nivel de mizerie și deziluzie largi mase de mici burghezi și țărani, deoarece marele capital pus în situația de a-și reduce profitul a mărit gradul de exploatare a acestora.

Din punctul său de vedere bazele fascismului aveau două izvoare:

- a) ideologia naționalistă a micului burghez orientată împotriva marelui capital ca și al proletariatului;
- b) sprijinul acordat de marele capital.

Această susținere se încadrează în teoria lui Thalheimer care vedea instaurarea fascismului ca o soluție pusă în practică de burghezie¹². Bauer argumentează că dacă mișcarea fascistă a fost pentru început o mișcare de masă a micii burghezii, accesarea la putere a putut avea loc doar în momentul în care a primit sprijinul clasei capitaliste. Această mișcare a fost utilizată pentru a zdrobi clasa muncitoare. În acest mod, „clasa capitalistă s-a servit de această mișcare plebee și rebelă” dar în realitate nu credea un moment să-i cedeze puterea și în general îi „disprețuia” pe liderii mișcării. Autorul consideră că prin aducerea regimului fascist la putere s-a reușit într-o măsură mult mai directă influențarea puterii politice în raport cu situația existentă în regimul democratic. În același timp, înrolarea maselor burgheze în rândurile mișcării a paralizat câmpul de acțiune a acestora care se vor găsi în scurt timp

în imposibilitatea de a-și apăra interesele.

Încercând să sistematizăm ideile expuse anterior, observăm că teoriile marxiste doresc să formuleze o explicație științifică a fenomenelor istorice. În cazul fascismului, toate teoriile marxiste au ca punct comun determinismul socio-economic. Cu toate că există explicații și accente diferite sunt delimitate următoarele aspecte comune:

- 1) capitalismul implică exercitarea din partea deținătorilor de capital a puterii de control asupra mijloacelor de producție. Această realitate implică existența unei importante puteri politice în mâna marelui capital ce produce o slăbiciune și un sentiment de dezorientare din partea salariaților.
- 2) din motive interne a sistemului capitalist, apare o evoluție cunoscută sub numele de imperialism ceea ce a produs elemente ideologice chemate să sprijine o politică de acest tip.
- 3) capitalismul a produs o pauperizare și o proletarizare a societății, cu accent pus pe clasa medie, proces ce a permis dilatarea ideologiei naționaliste și imperialiste ce a avut ca rezultat crearea unei baze sociale pentru mișcările fasciste.
- 4) capitalismul reprezintă izvorul profundelor crize economice care au permis în anumite țări să apară mișcări fasciste.
- 5) crizele economice au subminat stabilitatea politică și ideologică a sistemului capitalist fapt ce a permis nașterea unor mișcări anticapitaliste. În anumite cazuri clasa conducătoare a preferat să distrugă legalitatea

parlamentară și parlamentarismul cu scopul de a-și păstra dominația, instaurând dictatura fascistă.

6) cucerirea puterii politice din partea mișcării fasciste nu ar fi putut avea loc fără un sprijin financiar și logistic din partea unor sectoare principale ale clasei conducătoare.

7) un stat organizat pe principiile legalității parlamentare care ar fi permis mișcării muncitorești să-și facă auzite propriile idealuri nu ar fi avut o bază socială care să-i permită să aibă o politică imperialistă. Era nevoie ca toate resursele interne, economice, politice, militare și psihologice să fie concentrate în mâna statului, iar această politică nu poate fi realizată decât de fascism¹³.

George Douglas Howard Cole a fost un socialist libertarian britanic ca a considerat că fascismul a fost un aliat al capitalismului și nu doar un simplu lacheu al intereselor acestuia. Dezvoltarea sa a fost în mod gradual a fost influențată atât de condițiile economice de după război, cât și de un puternic sentiment de aversitate față de societatea vremii promovată de tinerele generații. Din punctul său de vedere, a trata fascismul ca un simplu rezultat al cauzelor economice este o greșeală. În analiza fascismului trebuie să fie luate în considerare și alte cauze care i-au influențat apariția¹⁴. Fascismul italian și cel german nu a fost o nouă firmă a capitalismului imperialist, din contră a fost „o doctrină și un mod de viață diferit” a treia forță ce se impunea atât capitalismului imperialist, comunismului cât și socialismului.

Coll consideră că fascismul este o a treia cale, o a treia forță care avea ca putere motrice mica burghezie care era „împotriva ambițiilor egalitariste a clasei muncitoare și care se regăseau într-o accentuată criză economică datorată efectelor depresiunii economice”¹⁵.

Unul dintre cei mai importanți teoreticieni marxiști italieni a fost Antonio Gramsci. Notorietatea gânditorului sard s-a afirmat cu precădere după încheierea celui de – Al Doilea Război Mondial. Destinul personal și politic pe care evenimentele tumultuoase din perioada interbelică le-au rezervat tânărului teoretician marxist au permis ca ideile sale să fie cunoscute, cu precădere, după încheierea celei de două conflagrații mondiale.

Abordarea pe care o are Gramsci în raport cu mișcarea și ideologia fascistă se desfășoară pe două linii principale: prima dintre acestea se înscrie în gândirea marxistă europeană, în timp ce, a doua abordare principală pornește și ia în considerare realitățile interne ale statului și societății italiene.

Încadrându-se în viziune marxistă dominantă a timpului, Gramsci consideră că „apariția fascismului se datorează revoltei micii burghezii ce a avut loc odată cu încheierea Primului Război Mondial, pentru cucerirea unei poziții economice independente; fascismul este un nou instrument al dominației de clasă, apărut cu scopul realizării unei unități organice între toate forțele burgheziei în cadrul unui instrument politic unic,

aflat sub o conducere centrală și unică ce avea ca scop conducerea partidului, Statului și al guvernului; raporturile conflictuale din interiorul societăților liberale, pe fondul conflictelor existente pe plan internațional, au permis apariția și dezvoltarea mișcării fasciste”¹⁶.

Al doilea tip de abordare se referă la realitățile interne ale Italiei din perioada risorgimentală și postrisorgimentală. Pentru Gramsci, colaborarea dintre reacțiunea agrară și capitalismul industrial stă la baza apariției, organizării și ulterior al acțiunii mișcării fasciste, cele două categorii fiind partea ce-a mai reacționară din interiorul burgheziei italiene¹⁷; fascismul a apărut ca rezultat al reacției foarte slabe a Statului¹⁸. Noutatea pe care autorul sard a duce în interpretarea fascismului este introducerea conceptului de „revoluție pasivă” în raport noile realități sociale de după încheierea războiului. Pornind de la teoriile prezentate de Vincenzo Cuoco, Gramsci realizează o analiză interesantă a modului de influențarea a maselor, a tipului de activism politic și a raportului dintre societatea civilă și autoritățile statului. Conceptul de *revoluție pasivă* este nodal în abordarea gramsciană deoarece, prin intermediul acestui concept teoreticianul sard reușește să realizeze o teorie prin care a demonstrat că particularitățile istorice și geopolitice care au condus la apariția statului modern italian, menținerea raportului de inegalitate dintre Nord și Sud, introducerea „transformismului” de

către guvernele liberale de dreapta sau de stânga din peninsula ca modalitate de a controla decizia politică la nivelul puterilor executive și legislative a condus la o pervertire a valorilor modelului ideal al „statului modern”. Din acest motiv, distrugerea echilibrului interne specifice societății de status italiene care permisesse menținerea și supraviețuirea vechilor grupuri de putere feudale, în interiorul paradigmei reprezentate de statul modern, odată cu încheierea războiului a condus la apariția unei derive nedemocratice. Riscul distrugerii unei ordini sociale care se realizase cu greu pe parcursul fenomenului risorgimental, apariția unei puteri și ideologii (comunismul) în Rusia sovietică a aruncat masele care constituiau clasa mijlocie italiană în brațele lui Benito Mussolini. Interesant este că, viitorul Duce a provenit din rândurile mișcării socialiste italiene, și nu din interiorul grupurilor conservatoare liberale radicale. Am putea spune că regimul autoritar al lui Mussolini s-a născut prin sciziunea unor grupuri radicale din interiorul mișcării socialiste. Astfel, mișcarea comunistă italiană care la situat la stânga extremă politică și dreapta extremă fascistă au plecat din interiorul mișcării socialiste, care, încă de la începutul războiului încetase să mai existe ca un partid antisistem. De aceea, fasciștii și comuniștii s-au organizat ca partide antisistem, atacând de pe poziții ideologice atât liberalismul, cât și socialismul italian.

Cele două partide politice se construieră de-a lungul timpului în baza unor ideologii politice care, deși aflate pe poziții diferite și opuse aveau ca punct comun concepția menținerii regimului constituțional parlamentar și lupta pentru revendicări politice menite să asigure pacea socială.

Concluzii

Concepțiile teoreticienilor marxiști prezentați pe parcursul acestui studiu își cvalibrează criticile aduse fascismului pornind de la paradigma luptei de clasă. Pentru aceștia, există două clase situate pe poziții opuse, burghezia (identificată prin intermediul clasei mijlocii) și prole-

tariatul. Apariția fascismului se datorează intrării în criză a clasei mijlocii, datorită crizei economice. Aceasta își are originile și este sprijinită de categorii diferite ale clasei mijlocii. Scopul acestui efort a fost acela de ași menține dictatura de clasă văzută sub cheia de interpretare a dominației sociale. Iar aceasta nu putea fi menținută decît prin înființarea și susținerea unei mișcări politice ce avea ca obiectiv distrugerea organizațiilor proletariatului, impunerea terorii împotriva acelor reprezentanți ai clasei muncitoare, a țărănimii și intelectualilor care doreau schimbarea raporturilor sociale în interiorul raporturilor de putere ale regimurilor liberale italiene.

Note

¹ Maurice H. Dobb, *Economia politica e capitalismo*, Einaudi, Torino, 1950, p. 250.

² Stein Ungelvik Larsen, Bernt Hagved, *I fascisti un opera indispensabile per capire le radici e le cause di un fenomeno europeo*, Ponte alle Grazie spa, Firenze, 1996, p. 50.

³ Gheorghe Dimitrov, *La Terza internazionale*, Roma, 1945, pp.4, 6.

⁴ Lev Trotsky, *Ecrits 1928-1940*, vol. II, Quatrième Internationale, Paris, 1958, pp. 5-6.

⁵ *Ibidem*, vol III, p. 397.

⁶ Idem, „E ora?” în *Scritti 1929-1932*, Montadori, Milano, 1968, p. 339.

⁷ Palmiro Togliatti, *Rapporto sul fascismo*, Danews editrice, Roma, 1955, p. 5.

⁸ Idem, „A proposito del fascismo” (1928), în *Societa*, nr. 4, 1952.

⁹ Renzo de Felice, *Le interpretazioni del Fascismo*, Editori Laterza, Bari, 1995, p. 67.

¹⁰ Paul A. Baran, Paul M. Sweezy, *Il capitalismo monopolistico*, Einaudi, Torino, 1968, pp. 132-133.

¹¹ August Thalheimer, *Über den Faschismus*, În *Gegen den Strom*, nr. 2-4, 1930, reprodus În Renzo De Felice „Il fascismo, Le interpretazioni dei contemporanei e degli storici, Bari, 1970, p. 272.

¹² *Ibidem*.

¹³ Otto Bauer, *Der fascismus*, 1936, <https://www.marxists.org/deutsch/archiv/bauer/1936/zwischen/faschismus.html> (accesat 29.05.2015).

¹⁴ G. D.H. Coll, *Storia del pensiero socialista: Socialismo e fascismo (1931-1939)*, vol. V, Laterza, Bari, 1938, p. 58.

¹⁵ *Ibidem*, p. 554.

¹⁶ Ioana Cristea Drăgulin, „Risorgimento” în viziunea lui Antonio Gramsci, rezumatul tezei de doctorat, <http://www.unibuc.ro/studies/index.php?path=Doctorate2015Martie%2FCRISTEA+DRAGULIN+IOANA+-+Risorgimento+in+viziunea+lui+Ant>

onio+Gramsci/, p. 43. (accesat 29.05.2015)

¹⁷ Antonio Gramsci, Enzo Santarelli (îngrijită de), *Sul fascismo*, Editori Riuniti, Roma, 1973, p. 20, preluat din Ioana Cristea Drăgulin, „Risorgimento”, *op. cit.* p. 43

¹⁸ Ibidem.

Bibliografie

Baran, A. Paul, Sweezy, M. Paul, *Il capitalismo monopolistico*, Einaudi, Torino, 1968.

dimitrov, Gheorghe, *La Terza internazionale*, Roma, 1945.

Dobb, H. Maurice, *Economia politica e capitalismo*, Einaudi, Torino, 1950.

Felice, de Renzo, *Le interpretazioni del Fascismo*, Editori Laterza, Bari, 1995.

GRAMSCI, Antonio, ENZO, Santarelli (îngrijită de), *Sul fascismo*, Editori Riuniti, Roma, 1973.

Stein, Ungelvik Larsen, Bernt, Hagved, *I fascisti un opera indispensabile per capire le radici e le cause di un fenomeno europeo*, Ponte alle Grazie spa, Firenze, 1996.

Togliatti, Palmiro, *Rapporto sul fascismo*, Datanews editrice, Roma, 1955.

Togliatti, Palmiro, „A proposito del fascism” (1928), în *Societa*, nr.4,1952.

Trotsky, Lev, *Ecrits 1928-1940*, vol. II, Quatrième Internationale, Paris, 1958.

Trotsky, Lev, „E ora?” în *Scritti 1929-1932*, Montadori, Milano,1968.

Thalheimer, August, *Über den Faschismus*, În *Gegen den Strom*, nr. 2-4, 1930, reprodus în Renzo De Felice „Il fascismo, Le interpretazioni dei contemporanei e degli storici, Bari, 1970.

Coll, G. D.H, *Storia del pensiero socialista: Socialismo e fascismo (1931-1939)*, vol. V, Laterza, Bari, 1938.

Resurse electronice

Bauer Otto, *Der fascismus*, 1936, <https://www.marxists.org/deutsch/archiv/bauer/1936/zwischen/faschismus.html>.

Drăgulin, Cristea Ioana, „Risorgimento” în viziunea lui Antonio Gramsci, rezumatul tezei de doctorat, <http://www.unibuc.ro/studies/index.php?path=Doctorate2015Martie%2FCRISTEA+DRAGULIN+IOANA+-+Risorgimento+in+viziunea+lui+Antonio+Gramsci/>